

Antyczna lampka „z ruin zamku trockiego”*

(Tabl. LXII)

Niepozorny zabytek z taką właśnie proveniencją odnotowaną w inwentarzu Gabinetu Archeologicznego musi wzbudzić szczególne zainteresowanie. Wzrasta ono jeszcze dodatkowo, gdy dowiadujemy się, iż ofiarodawcą lampki do zbiorów uniwersyteckiego Gabinetu był w roku 1878 Stanisław Tarnowski (1837–1917), wybitny historyk literatury polskiej, znany polityk i publicysta, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, sekretarz generalny Akademii Umiejętności i następnie jej wieloletni prezes¹.

W przypadku zabytku z odnotowanym miejscem znalezienia może bowiem chodzić o tzw. import, czyli przedmiot, który napłynął na nasze ziemie w starożytności, zaś obecnie służyć może do wytyczenia dawnych szlaków handlowych, łączących świat antyczny z odległym *Barbaricum*. Autentyczność zabytku i okoliczności związane z jego odkryciem należy więc zbadać szczególnie starannie i poddać drobiazgowej analizie. W ubiegłych dwóch stuleciach dochodziło bowiem nieraz do zbyt pochopnego uznania niektórych zabytków, pozbawionych bezpośredniego kontekstu archeologicznego, za znaleziska terenowe. Dopiero rzeczowe próby ich identyfikacji powodowały, iż należało umieścić je ostatecznie w kategorii tzw. znalezisk czy importów pozornych². Okazywało się bowiem, iż nie napłynęły one na nasze

---

* Por. także J. Śliwa, *Stanisława Tarnowskiego wyprawy do Kairu (1858) i Wilna (1878). Komentarz archeologiczny*, „Rocznik Biblioteki PAU i PAN w Krakowie”, t. 50, 2005, s. 181–186.

¹ Zob. wyczerpujący biogram pióra Tadeusza Bujnickiego, [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Filologicznego*, pod red. J. Michalika i W. Waleckiego, Kraków 2000, s. 60–75 oraz *Stanisław Tarnowski 1837–1917. Materiały z posiedzenia naukowego PAU w dniu 14 listopada 1997* [„Polska Akademia Umiejętności. W służbie nauki”, Nr 3, 1999], Kraków 1999, gdzie m.in. szerzej omówiono jego dorobek jako historyka literatury polskiej, publicysty i polityka.

² Por. J. Kolendo, *Z dziejów odkryć antycznych posążków brązowych na ziemiach polskich*, „Studia Archeologiczne” I, 1981, s. 63–80. Odnośnie znalezisk antycznych lampek zob. I. Modrzewska-Pianetti, *Lampy rzymskie znalezione na obszarze Polski*, „Archeologia” 41, 1990, s. 77–95 oraz W. Nowakowski, *Lampy rzymskie znalezione na obszarze Polski: komentarz prahistoryka*, „Archeologia” 43, 1992, s. 85–93.

Stanisław Tarnowski (1837–1917). Malował Jan Matejko, 1890. Olej na desce, 133x101 cm. Muzeum UJ

ziemie w starożytności, lecz jako znaleziska terenowe funkcjonować zaczęły wtórnice, a ich pochodzenie wiązało się zazwyczaj z przejawami XIX- i XX-wiecznej działalności kolekcjonerskiej³. Zabytki takie należało więc wykluczyć z dociekań mających na celu odtwarzanie więzi i szlaków handlowych łączących obszary barbarzyńskiej Europy z Imperium Romanum.

Przedmiotem naszej uwagi jest gliniana lampka oliwna o cechach charakterystycznych dla całej grupy rzymskich wyrobów ze schyłku I wieku n.e. i początków II wieku n.e., której autentyczność nie powinna ulegać wątpliwości⁴. Zgodnie z opisem i kompetentną oceną Janusza A. Ostrowskiego (1976) jest to „lampka okrągła o wąskich, gładkich ramionach i krótkim palniku. Dwa pierścienie oddzielają ramiona od wklęsłego dysku, pośrodku którego znajduje się otwór

oliwny. Dookoła dysku biegnie szereg drobnych nacięć ułożonych kołście. Na spodzie odcisnięty schematycznie potraktowany znak w kształcie stopy. Kształt lampki i palnika charakterystyczny dla I w. n.e.”⁵.

Wobec takiego stanu rzeczy lampka nasza mogłaby więc uzyskać rangę nie tylko muzealnego obiektu ekspozycyjnego, moglibyśmy mieć tu do czynienia także z rzymskim importem na obszarze odległego *Barbaricum*. Troki (lit. Trakai) jako

³ J. Kolendo, *Rzekome znaleziska posążków egipskich w Szwekszniach na Litwie*, „Rocznik Białostocki” 13, 1976, s. 283–297; A. Snitkuvienė, *Tajemnicze wykopaliska archeologiczne w Szwekszniach Adama hrabiego Platerra*, [w:] *Antiquitates Prussiae. Studia z archeologii dawnych ziem pruskich*, pod red. J. Kolendo i W. Nowakowskiego, Warszawa 2000, s. 23–35; W. Nowakowski, *Tajemnicze wykopaliska w Szwekszniach w świetle współczesnej archeologii*, [w:] *Antiquitates Prussiae...*, s. 37–40; J. Śliwa, *Tadeusz Wolański (1785–1865) i zabytki egipskie „znalezione nad Bałtykiem”*, „Alma Mater” 46, 2002, s. 17–19 oraz w niniejszym tomie s. 140–144.

⁴ Nr. inw. 424, glina czerwona, dł. 9,5 cm. Odbite imadło, dysk rozbity ze śladami sklejan. Lampka już przed laty była przedmiotem kompetentnego opracowania, zob. J. A. Ostrowski, *Lampki*, [w:] *Katalog 1976*, nr. kat. 499.

⁵ J. A. Ostrowski, *Lampki*, s. 232. Oprócz przytoczonego tam materiału porównawczego zob. także D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*, t. 2, *Roman Lamps Made in Italy*, Londyn 1980 – lampki typu 0 (Loeschke, typ VIII), s. 293–313. Były one popularne u schyłku I w. i na początku II w. n.e., produkowane głównie w Kampanii. Również miniaturowe odciski stóp występują na spodzie lampek, poczynając od schyłku panowania Tyberiusza, głównie w czasach Nerona i następnie władców flawijskich (*ibidem*, s. 104–105, il. 111).

Troki/Trakai, widok zamku książęcego, ok. 1830. Litografia Karola Raczyńskiego (1799–1860)

miejsce znalezienia rzymskiego importu są punktem prawdopodobnym, gdyż na obszarze zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego odnotowano znaczną ilość takich znalezisk, w tym między innymi brązowe zapinki, fragmenty naczyń *terra sigillata*, posążki brązowe oraz elementy uzbrojenia. Docierały one tutaj jeszcze w okresie przedrzymskim tzw. głównym szlakiem bursztynowym, a nie można wykluczyć też szlaku morskiego wiodącego od ujścia Renu wzdłuż wybrzeży Bałtyku⁶. Zgodnie z najnowszymi ustaleniami na całym obszarze Litwy nie odnotowano jednak znalezisk lampek oliwnych⁷, choć pojedyncze egzemplarze uchwycono nieco dalej na północ⁸.

Pewne wątpliwości budzić jednak może informacja cytowana powyżej, dotycząca właśnie znalezienia naszego zabytku „w ruinach trockiego zamku” (odpowiedni napis naniesiono także tuszem na samym zabytku). Wiadomość ta pochodzi zapewne od samego ofiarodawcy, nie jest jednak zbyt precyzyjna, gdyż w Trokach znajdują się dwa zamki (z czego Tarnowski doskonale zdawał sobie sprawę): pradawny gród litewski, którego początki sięgają przypuszczalnie XII wieku (od ok.

⁶ W. Nowakowski, *Rzymskie importy przemysłowe na terytorium zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego*, „Archeologia” 34, 1983, s. 63-106.

⁷ Zob. M. Michelbertas, *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Litauen*, Vilnius 2001 (za udostępnienie tej publikacji oraz wskazanie artykułu cytowanego poniżej wdzięczny jestem prof. dr hab. Renacie Małydzkiej-Legutko z Instytutu Archeologii UJ).

⁸ E. Krekovič, *Römische Lampen im Freien Germanien und in Osteuropa*, „Rei Cretarie Romanae Fautorum Acta” 33, 1996, s. 141-144 (nr 13 na mapie na s. 144: znalezisko z Kapsede/Łotwa, przypuszczalnie pochodzące z grobu).

1320 roku siedziba Gedymina, od 1341 roku stołeczny ośrodek Kiejstuta), oraz nowszy zamek na wyspie Piles na jeziorze Galve (XIII–XV wieku), zrujnowany już w XVII wieku i odbudowany w latach sześćdziesiątych XX wieku.

Nasze wątpliwości są więc uzasadnione, choć istnieje szansa ewentualnego potwierdzenia okoliczności związanych z naszym „znaleziskiem”. Jest to zresztą świadectwo samego ofiarodawcy, który w obszernym tekście zrelacjonował przebieg swej litewskiej podróży z roku 1878⁹. Sięgnięcie do tej relacji w kontekście ewentualnego pochodzenia naszej lampki staje się więc koniecznością, choć konsultacja ta zdecydowanego rezultatu nie przynosi. Nie znajdujemy w niej żadnej wzmianki o dokonaniu przypadkowego znaleziska w Trokach, dowiadujemy się natomiast, iż Tarnowski odwiedził wówczas jedynie Wilno: „[...] a kto nie ma czasu być na Litwie całe, ten przestaje na tem, że jedzie do Wilna i Wilno samo wspomina, nie obowiązując się do niczego więcej. Nie widziałem ani »Zamku na Trockim jeziorze«, ani tego drugiego »na barkach Nowogródzkiej góry« [...]”¹⁰. Nie był więc Tarnowski w Trokach, nie dokonano tam zapewne żadnego odkrycia i wobec tych stwierdzeń i braku bezpośredniej relacji nie możemy ofiarowanej lampki traktować w żadnym przypadku w kategoriach archeologicznego znaleziska terenowego. Jak należy sądzić, zachowując w tym przypadku niezbędną ostrożność, Stanisław Tarnowski nabył antyczną lampkę okazyjnie w którymś z wileńskich antykwariatów lub sklepików o podobnym charakterze, a zabytkowi już wówczas, dla zwiększenia jego atrakcyjności, towarzyszyła zapewne opowieść o pradawnym pochodzeniu „z ruin zamku trockiego”. Zakupu dokonał jednak Tarnowski bez wątpienia z myślą o uniwersyteckim Gabinetie Archeologicznym, mając z pewnością w pamięci wielokrotnie ponawiany apel¹¹ Józefa Łepkowskiego, wzywający całe społeczeństwo do ofiarności na rzecz poszerzenia i wzbogacenia istniejącej już oficjalnie od dziesięciu lat archeologicznej kolekcji, która znajdowała się pod jego pieczę.

⁹ Była to wyprawa wakacyjna, której przebieg zrelacjonował w dwutomowej publikacji, wydanej w dziesięć lat później. Zob. St. Tarnowski, *Z wakacji. T.I (Kijów, Moskwa, Wilno), t. II (Prusy Królewskie). Na dochód Internatu OO. Zmartwychwstańców we Lwowie. W Krakowie, nakładem Księgarni J.K. Żupańskiego i K.J. Heumanna, 1888*. Drugie wydanie tej relacji ukazało się w Krakowie w r. 1894. Konstrukcją tego nieco już zapomnianego dzieła, a także bardziej szczegółową analizą umieszczonego w nim epizodu wileńskiego zajął się ostatnio Tadeusz Bujnicki (*Oczyrna Galicjanina. Mickiewiczowskie i realne Wilno Stanisława Tarnowskiego*, [w:] *Szkice wileńskie. Rozprawy i eseje*, Kraków 2002, s. 27–49).

¹⁰ S. Tarnowski, *Z wakacji*, t. I, s. 464–465.

¹¹ Drukowany także w ówczesnej prasie, najczęściej na łamach krakowskiego „Czasu”, którego Tarnowski był współwłaścicielem.

Tabl. LXII. Lampka oliwna. Italia, I-II wiek. Glina, dł. 9,5 cm. Dar Stanisława Tarnowskiego, 1878.
Katalog 1976, nr 499; por. s. 321-324